

§ 3 Σχέσεις τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου πρὸς τὰς λοιπὰς Ἐπιστήμας.

Ἡ Φιλοσοφία ἀποτελεῖ πλήρη ὄργανισμόν, ἐνιαῖον, οὐ ἅπαντα τὰ μέρη συνδέονται ἀλλήλοις ἐν αὐστηρᾷ ἐνότητι. Ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ τὰ αἷτια τῶν πραγμάτων, καθ' ὅσον δὲ ἡ ζήτησις αὕτη εὐρύνεται, κατὰ τοσοῦτον καὶ δημιουργοῦνται διάφορα εἶδη νοήσεως, ἄρα καὶ διάφοροι σφαῖραι τῆς ἐπιστήμης· ἐρευνᾷ τὸν ἔσχατον λόγον πάντων τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν φαινομένων· καθ' ὅσον δὲ ἕκαστον τούτων παρίσταται ἐν ἰδίᾳ, αὐτοτελεῖ μᾶλλον ἢ ἥττον σφαῖρα, ἡ ἐπιστήμη ὀφείλει νὰ ζητήσῃ σὺν τῷ λόγῳ αὐτοῦ καὶ τὰς σχέσεις καὶ τὴν ἐνότητα. Τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐρεύνης καὶ τῆς νοήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου λογικοῦ ὄντων πολλῶν καὶ ποικίλων, καὶ ἡ φιλοσοφία διαιρεῖται εἰς πολλὰ εἶδη.

Πᾶσα σφαῖρα τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας ἔχει ἰδίαν φιλοσοφίαν. Ἐπὶ παραδείγματι ἡ θρησκεία, ἡ ἐρευνα τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἔχει τὴν φιλοσοφίαν αὐτῆς, ἡ ἱστορία, ἡ ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ ἐκδήλωσις τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ἔχει ἐπίσης ἰδίαν φιλοσοφίαν, τὴν ἐρευνα καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν καθολικῶν κανόνων, τῶν πρωτοστατούντων ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς, τὰ αἷτια· καὶ οὕτω καθεξῆς περὶ πάντων τῶν εἰδῶν τοῦ ἐπιστητοῦ.

Οἱ ἀρχαῖοι διήρουν τὴν φιλοσοφίαν εἰς *Φυσικὴν*, *Λογικὴν* καὶ *Ἠθικὴν* (φυσικός, λογικός, ἠθικός λόγος). Παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν νεωτέρων διαιρεῖται αὕτη εἰς *θεωρητικὴν* καὶ *πρακτικὴν*, ὧν ἡ μὲν πρώτη ἀντικείμενον ἔχει τὴν ἐρευνα καὶ εὔρεσιν τῶν νόμων τῆς νοήσεως, ἡ δὲ δευτέρα τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν καὶ πραγματώσεως.

Ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία περιλαμβάνει τὸν κλάδον τῶν φυσικῶν καὶ τῶν ἰδεολογικῶν ἐπιστημῶν (*Μεταφυσικὴ*, *Λογικὴ*, *Ψυχολογία*, *Ἀνθρωπολογία* κτλ.)

Ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία διαιρεῖται εἰς δύο κύρια μέρη. Τὴν *Ἠθικὴν*, τὴν ἐπιστήμην τῶν καθηκόντων, καὶ τὴν *Φιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου* καὶ τῆς *Πολιτείας*, τὴν ἐπιστήμην τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν νόμων, τῶν ἰθυόντων τὸν ἀνθρώπινον βίον.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Πολιτείας, ὡς ἅπασαι αἱ λοι-

παί ἐπιστήμαι, δὲν λειτουργεῖ αὐτοτελῶς καὶ ἀνεξαρτήτως. Ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτῆς καὶ γενναίᾳ ἀποστολῇ ἢ ἐπιστήμῃ αὕτη οὐδαμῶς ἀντιπροσωπεύει μεμονωμένην καὶ ἀσήμαντον σφαῖραν τῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος. Ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ βίῳ, ζητῶν τὴν κατὰ τὸ ἐνὸν τελείωσιν αὐτοῦ, δὲν δύναται νὰ κατορθώσῃ τοῦτο ἄλλως ἢ διὰ τῆς δημιουργίας ὅσον τὸ δυνατόν σκοπιμωτέρου κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ καθεστῶτος. Αὐτονόητος ἢ ὑπέροχος αὐτοῦ σημασία· ἢ ἐπιστήμη ἄρα ἐκείνη, ἢ ἔχουσα ἀντικείμενον τοὺς διέποντας αὐτὸ νόμους, εἶνε ἐκ τῶν σπουδαιότατων. Ἄλλ' εἶνε ἀδύνατον αὕτη νὰ ἐργασθῇ καὶ τελειουργήσῃ προσηκόντως, ἂν μὴ τύχῃ τῆς συνεργασίας τῶν λοιπῶν. Ἐν τῇ ἐνότητι ταύτῃ τῶν ποικίλων εἰδῶν τοῦ ἐπιστητοῦ ἐξευρίσκειται μὲν μᾶλλον ἢ ἥττον ἢ ἀλήθεια, ὑποβοηθεῖται δὲ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ ἔργον τῆς ἐπιδιωκομένης βελτιώσεως.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Πολιτείας δὲν δύναται προσηκόντως νὰ τελέσῃ τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς, ἂν μὴ τύχῃ τῆς συμπράξεως ποικίλων ἐπιστημονικῶν δυνάμεων. Ἐχει ἀνάγκην τῆς Ψυχολογίας, τῆς γνώσεως τῶν νοητικῶν δυνάμεων τοῦ πνεύματος, οὐ ἄνευ ὁ ἄνθρωπος καθίσταται δύσλυτον πρόβλημα, ἄρα καὶ αἱ πολλαπλαῖ αὐτοῦ ἐν τῷ βίῳ φάσεις. Δέον ἢ ἐπιστήμῃ νὰ γινώσκῃ κατὰ πρῶτον τὸν ἄνθρωπον ὡς ἀτομικὸν ὄν, ἵνα μελετήσῃ αὐτὸν βραδύτερον καὶ κατανοήσῃ ὡς ἄθροισμα ἀνθρώπων, ὡς ἀνθρωπότητα, διὰ τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας. Ὁ Πλάτων ἀπὸ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ὀρμώμενος ἀνέλυε τὰ φαινόμενα τῆς καθολικῆς ψυχῆς τῆς πολιτείας. Ὁ πολιτικὸς οὗτος μικρόκοσμος ἔσται ἢ ἀφετηρία τοῦ μεγαλοκόσμου τῆς πολιτείας. Ἐκ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου κατὰ χρόνον καὶ τόπον, ὑφισταμένου τὴν ἐπίδρασιν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν νόμων, ἐκ τῶν πολλαχῶς ἀποκαλυπτομένων δυνάμεων αὐτοῦ καὶ ἰδιοτήτων ἢ φιλοσοφία τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Πολιτείας θέλει ἐξαγάγῃ σπουδαιότατα πορίσματα, ἀφορῶντα οὐ μόνον εἰς τὴν κοινωνικὴν αὐτοῦ βελτίωσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν καλλιέργειαν καὶ μόρφωσιν.

Ἐκ τῶν ἰδίᾳ καλουμένων φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν ἢ Λογικὴ διατελεῖ ἐπίσης εἰς στενοτάτην συνάφειαν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Πολιτείας. Ἡ Λογικὴ εἶνε ἢ κατ' ἐξοχὴν δύναμις τῆς φιλοσοφίας.

Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἐπιζητῇ ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ τὴν ἀλήθειαν, πράττει τοῦτο κατ' ἐξοχὴν διὰ τῆς προσηκούσης μεθόδου. Καθ' ὅσον αὕτη εἶνε εὐστοχος, κατὰ τοσοῦτον δύναται νὰ ἐξασφαλισθῇ οὗτος περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ. Ἐν τούτῳ κεῖται ἡ δύναμις τῆς ἐπιστήμης. Ἄνευ τῆς Λογικῆς αὕτη θὰ ἀπετύγχανε προφανῶς, ὁ νοῦς θὰ παρεπλανᾶτο εἰς ἀδιεξιτήτους λαβυρίνθους συμπερασμάτων, ἀναμιξῆ ἀληθῶν ἢ ἐσφαλμένων. Διὰ τῆς Λογικῆς ἄρα ἐκδηλοῦται ἡ πρώτη ὄθησις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἔρευναν καὶ λύσιν τοῦ ἀπασχολοῦντος αὐτὸν προβλήματος· εἶνε ἀληθῶς τὸ ὄργανον τῆς σκέψεως, τῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ σημασία τῆς Λογικῆς ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ἐπιστήμῃ κατενοήθη ἔκπαλαι. Δὲν ἀποτελεῖ αὕτη ἄθροισμά τι κανόνων καὶ κοινῶν τόπων, ἀλλ' εἶνε πράγματι ἡ κλεῖς τῆς ἀληθοῦς ἐρεύνης, εἰσάγουσα τὸν διανοούμενον ἀσφαλῶς εἰς τὰ ἀπόρρητα τοῦ ὄντος. Βεβαίως τῆς Λογικῆς οἱ κανόνες δὲν καθιστᾶσι καὶ λογικὸν τὸν διανοούμενον, τὸν ἐρευνῶντα· λειτουργοῦσιν οὗτοι διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, μόνον δὲ ἡ ἐπιστήμη ταξινομεῖ αὐτοὺς προσηκόντως, χρωμένῃ τῇ ὀρθῇ μεθόδῳ πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς λειτουργίας αὐτῶν.

Ἄποια ἔσται ἡ μέθοδος τῆς ἀσφαλοῦς χρήσεως τῶν νόμων τούτων, τῆς ἐξασφαλίσεως τῶν ζητουμένων ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης; Ἄπὸ τοῦ Nyaya (1) καὶ τοῦ Ὁργάνου τοῦ Ἀριστοτέλους μέχρι τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Λεϊβνιτίου, τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Μίλλ, ἀπὸ εἴκοσι καὶ πέντε αἰώνων, τὸ πρόβλημα τῆς Λογικῆς, τῆς ὀρθῆς καὶ ἐπισταμένης χρήσεως τῶν νόμων αὐτῆς, εἶνε τὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης. Πολλὰ περὶ αὐτῆς ἐγένοντο συζητήσεις καὶ γνῶμαι διετυπώθησαν· κατὰ δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐξήνεγκόν τινες περὶ τῆς χρησιμότητος αὐτῆς δισταγμὸν. Ἄλλ' ἡ ἱστορία τῆς ἐπιστήμης προδήλως μαρτυρεῖ, ὅτι, ἂν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐξησφάλισε τὴν πρόοδον αὐτοῦ, τοῦτο κατωρθώθη ἰδίᾳ διὰ τῆς ὀρθῆς χρήσεως τῶν νόμων τῆς Λογικῆς. Ἰς ταύτην ὀφείλει ἡ ἀνθρωπότης τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτῆς ἐνίσχυσιν διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους· δι' αὐτῆς ὁ Βάκων ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν κρατοῦσαν στασιμότητα καὶ πνευματικὴν ἀτονίαν τῶν Μέσων αἰώνων· ἂν δ' ἐγέ-

(1) Τὸ σύστημα τῆς Λογικῆς ἐν τῇ Ἰνδικῇ φιλοσοφίᾳ, ἀποδιδόμενον εἰς τὴν Γιάκνια, ὅπερ ἀπὸ τοῦ τετάρτου ἤδη π. Χ. αἰῶνος κέκτηται ἐν Ἰνδικῇ τὸ αὐτὸ κύρος μετὰ τοῦ Ὁργάνου τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ.

νοντο ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἄξια λόγου πρόοδοι ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἐφευρέσεις καὶ ἀνακαλύψεις, τοῦτο ὀφείλεται πάντως εἰς τὴν προσήκουσαν χρῆσιν τῆς Λογικῆς.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Πολιτείας δὲν δύναται νὰ ὀλιγωρήσῃ τῆς μελέτης καὶ ἐφαρμογῆς τῶν λογικῶν κανόνων. Ἡ Λογικὴ ἔσται αὐτῇ σύμμαχος ἐπιστήμη. Ἐν οὐδεμιᾷ περιστάσει ἐκδηλοῦται ἡ Λογικὴ μετὰ τσαύτης ἐναργείας, τοσοῦτον αἰσθητῶς, ὅσον ἐν τῷ δικαίῳ. Δὲν χωρεῖ ἐν τῇ ἐρεύνη ἢ τῇ ἐρμηνείᾳ αὐτοῦ τὸ αὐθαίρετον, εἴτε κατ' ἀρχήν, εἴτε ἐν ταῖς λεπτομερείαις. Ὅτι ἀληθὲς καὶ πραγματικόν, ἀποδεικνυόμενον ὡς τοιοῦτον διὰ τῆς ἀυστηρᾶς λογικῆς μεθόδου, εἶνε διὰ τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου ἀπόλυτον, ὀφείλει δὲ νὰ ἐξαγάγῃ τὰ συμπεράσματα αὐτῆς μετὰ τῆς αὐτῆς ἀκριβείας καὶ ἀυστηρότητος· ἡ ἐρμηνεία τῶν κανόνων τοῦ δικαίου δέον νὰ διεξαχθῇ μετὰ λογικῆς συνεπειας, ἡ δ' ἐφαρμογὴ αὐτῶν νὰ τελεσθῇ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Τὸ δίκαιον δέον νὰ ᾔνε ἡ ἔκφρασις αὐτῆς τῆς λογικῆς, νὰ ᾔνε ἀκριβῶς καθωρισμένον καὶ διαγεγραμμένον τὸ νόημα αὐτοῦ καὶ ὁ σκοπός. Καθ' ὅσον νομοθεσία τις κέκτηται ἀυστηροτέραν λογικὴν, κατὰ τοσοῦτον εἶνε ἀληθεστέρα καὶ θετικωτέρα. Οὕτως ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Πολιτείας εἶνε ἅμα λογικὴ τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας, ὁ δ' ἐρευνῶν τοὺς νόμους αὐτῆς ἢ ἐφαρμόζων, ὁ τε θεωρητικὸς καὶ ὁ πρακτικὸς, δέον νὰ περιβάλληται ὑπὸ τῆς παιδείσεως καὶ ἐνεργείας αὐτῆς, εἴτε ἐρμηνεύων, εἴτε ἐφαρμόζων τοὺς κανόνας τοῦ δικαίου. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ὀλιγωρῶν τῶν κανόνων τῆς Λογικῆς ἢ ἀγνοῶν αὐτούς, μὴ κατανοῶν τὰ αἷτια τῶν πραγμάτων, θὰ περιέλθῃ εἰς πορίσματα ψευδῆ καὶ πεπλανημένα, οὐ μόνον ἐπὶ παρανοήσει τῶν ἀληθῶν κανόνων τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῆς κοινωνίας, ἐν ἣ θέλει ἐφαρμοσθῇ ἡ τοῦ δικαίου διάταξις. Ἡ νομοθεσία, ἵνα ᾔ ἀκριβὲς καὶ σκόπιμος, δέον νὰ ᾔ ὅτι ᾔτο τὸ πάλαι ἡ ρωμαϊκὴ, ἔγγραφος λόγος, οἱ δὲ ἐρευνηταὶ αὐτῆς νὰ ὁμοιάζωσι πρὸς τοὺς διδασκάλους ἐκείνους, οὓς τοσοῦτον προσφυῶς ἄλλοτε ἐχαρακτήρισεν ὁ Λεῖβνίτιος, παραβαλὼν πρὸς τοὺς γεωμέτρας.

§ 4 Σχέσεις τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου πρὸς τὴν Ἠθικὴν.

Ἰδίᾳ ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου σχετίζεται ἀλληλεγγύως πρὸς τὴν Ἠθικὴν, τὴν ἐπιστήμην τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἐπιτάσσουσαν αὐτῷ τί ὀφείλει νὰ πράξῃ καὶ τί νὰ μὴ πράξῃ.

Ἐν παλαιτέροις καιροῖς, πρὸ τῆς πλήρους χειραφετήσεως τῆς κοινωνίας, τὰ ὅρια τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου ἦσαν δυσδιάκριτα, κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ περὶ αὐτῶν ἐπιστήμη. Ταῦτα λίαν βραδέως διεχωρίσθησαν, μόνις κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας. Καθ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος διατελεῖ εἰς κατάστασιν νοητικῆς ἀνηθότητος, κατὰ τοσοῦτον τὰ μεταξὺ ἠθικῆς καὶ δικαίου ὅρια διατελοῦσι συγκεχυμένα. Στοιχειώδη καθήκοντα ἐπιβάλλονται παρὰ τοῖς ἀσιατικοῖς λαοῖς ὑπὸ τοῦ νόμου, τιμωρεῖται δ' αὐστηρῶς ἡ παράβασις αὐτῶν. Παρὰ τοῖς Ἕλλησι, καθ' ὅσον οὗτοι ἐκπολιτίζονται, κατὰ τοσοῦτον ἐπέρχεται μείζων ἡ διάκρισις, ἣτις ἐπιτείνεται παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, συλλαμβάνουσι καθαρώτερον τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου. Ἐν τοῖς διαφόροις ὀρησκευτικοῖς συστήμασι παραλλάσσουν τὰ ὅρια τῆς ἐνεργείας ἠθικῆς καὶ δικαίου. Ἐν τισι πολιτισμοῖς ἀπλοῖ τινες τῆς ἠθικῆς κανόνες περιβάλλονται διὰ τοῦ κύρους τοῦ νόμου, ἐνῶ παρ' ἄλλοις συμβαίνει τὸναντίον. Μόνις ἀπὸ τοῦ Θωμασίου καὶ μετὰ ταῦτα κρεῖττον διὰ τοῦ Καντίου καθωρίσθησαν ἐπιστημονικώτερον τὰ ὅρια ταῦτα· ἔκτοτε δὲ αἱ μεταξὺ ἠθικῆς καὶ δικαίου σχέσεις κατέστησαν ἀκριβέστεραι.

Ὁ ἐξ ὀλοκλήρου χωρισμὸς ἠθικῆς καὶ δικαίου ἤθελεν ὀλεθρίως ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων τῶν ἀνθρώπων. Τὸ δίκαιον ἐν τῇ λογικῇ αὐτοῦ ἐννοίᾳ στενῶς συνδέεται μετὰ τῆς ἠθικῆς, αὕτη δὲ πραγματοποιῆται ἐν τῷ βίῳ διὰ τούτου. Ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν πηγῇ ἀμφοτέρα εἶνε ὑποστάσεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως καὶ αὐτονομίας· ἀλλ' ἡ μὲν ἠθικὴ λειτουργεῖ ἰδίᾳ ἐν τῷ ψυχικῷ, τῷ ἐσωτερικῷ βίῳ, τὸ δὲ δίκαιον ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, τῷ κοινωνικῷ. Κατὰ τὸν Λεϊβνίτιον, τὸ μὲν δίκαιον εἶνε ἠθικὴ δύναμις, τὸ δὲ καθῆκον ἠθικὴ ἀνάγκη. Πρέπει ἄρα νὰ ὑφίσταται πλήρης συνεργασία καὶ ἀρμονία μεταξὺ ἀμφοτέρων πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς βελτιώσεως καὶ τελειώσεως τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ περὶ τούτου βραδύτερον.

Ἡ ἠθικὴ εἶνε ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἀντικείμενον ἔχουσα τὰ ἦθη, τὰς πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀνθρώπων σχέσεις, ἀκαταναγκάστως ἐκδηλουμένας πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς κοινωνικῆς ἐνότητος καὶ ἀλληλεγγύης.

Ὁ ἀνθρώπινος λόγος, ἐκδηλούμενος ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ζητῶν νὰ δημιουργήσῃ κοινωνικὴν τάξιν καὶ ἐνότητα, ἐρειδομένην ἐπὶ ἐμπέδων θεμελίων, πράττει τοῦτο διὰ τῆς ἠθικῆς. Αὕτη καθιεροῖ τὸ πρῶτον καὶ ἐξασφαλίζει τὴν ἐλευθερίαν τῶν προσώπων ἐν ταῖς ἀμοιβαίαις σχέσεσι. Ἐν τῇ ἀναγνωρίσει τῆς ἀρχῆς ταύτης ὁ ἄνθρωπος ὑφίσταται μὲν εὐθύνας ἐπὶ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ πραττομένοις, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης κατανοεῖ, ὅτι ἡ προσήκουσα ἐξάσκησης τῆς ἐλευθερίας σκοπὸν ἔχει τὸ ἀγαθὸν αὐτοῦ, ὅπως καὶ τὸ ἀγαθὸν τῶν μετ' αὐτοῦ συζώντων κοινωνικῶν μελῶν. Ἐν τῇ κατανοήσει καὶ τῇ πραγματώσει τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ καθίσταται ὄντως χρήσιμον μέλος τῆς κοινωνίας, τελεσιουργὸν τοῦ σκοποῦ αὐτῆς. Ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου εἶνε συγχρόνως ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ καὶ εὐδαιμονία τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου γένους. Ἐν τῇ συνειδήσει ταύτῃ τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν ὀρίων τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας ἐκδηλοῦται καὶ ἐπιβάλλεται ἐν τῷ βίῳ τὸ καθήκον ἄνευ ἐξωτερικοῦ καταναγκασμοῦ, ὑπαγορευόμενον ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεως. Ἐν τῇ ἐξασκίσει καὶ τῇ πραγματώσει τοῦ καθήκοντος ὑφίσταται καὶ δρᾷ ἡ ἐλευθερία. Τί τὸ ἀγαθόν, τί τὸ μὴ τοιοῦτον; Ὑπὸ ποίαν ἐννοίαν καὶ ἀπὸ τίνος ἀπόψεως δέον νὰ κριθῇ τοῦτο; Ἡ θεραπεία τοῦ ἀγαθοῦ δέον νὰ τελεσθῇ, λαμβανομένης ὑπ' ὄψει μόνον τῆς ἀτομικότητος τοῦ ἀνθρώπου, ἐνιαίας καὶ μεμονωμένως δρώσης, ἢ ἐν σχέσει τοῦ ἀτόμου πρὸς τὰ λοιπὰ κοινωνικὰ ὄντα, τὰ μετ' αὐτοῦ συλλειτουργοῦντα; Πάντα ταῦτα κατανοεῖ ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἐμφύτου καὶ οὐχὶ ἐκ διδασκαλίας· ἀλλὰ δὲν ἐπαρκεῖ τοῦτο πρὸς πλήρωσιν τοῦ κοινωνικοῦ σκοποῦ. Ὀφείλει ἄρα νὰ κατανοήσῃ διὰ τῆς ἐπιστήμης τὴν ἐννοίαν αὐτῶν, τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας, τὰς σχέσεις καὶ τὴν ἀλληλεγγύην μετὰ τῶν κανόνων τοῦ δικαίου, τῶν ὑπὸ τε τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ θετικοῦ νόμου ἐπιτασσομένων. Ἐντεῦθεν ἐξάγεται τὸ πόρισμα, ὅτι ἡ ἐπιστήμη τῆς ἠθικῆς συμ-πράττει ἐν εὐρυτέρᾳ ἢ στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ μετὰ τῆς τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Πολιτείας, ἀμφοτέρων τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐπιδιωκουσῶν, τὴν ἀτομικὴν καὶ κοινωνικὴν βελτίωσιν καὶ τελείωσιν τῶν ἀνθρώπων. Ἐν τῇ ὑπερτάτῃ ἐνότητι καὶ ἀρμονίᾳ τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ δικαίου ἔγ-

κειται ἡ ἐνότης, φυσική τε καὶ ἠθική, τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ τούτων ἄρα ἐπιστήμη, προσηκόντως τελοῦσα τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς, εἶνε μίαν τῶν τελεσιουργοτάτων κτήσεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, οὐ μόνον θεωρητικῶς διδάσκουσα τὸ εὖ ζῆν, ἀλλὰ καὶ συντελοῦσα διὰ τοῦ διδάγματος αὐτῆς εἰς τὴν πραγμάτωσιν τούτου συνωδὰ τοῖς νόμοις τῆς φύσεως τῶν ἀνθρώπων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ὁ Ἄνθρωπος.

§ 5 Ὁ ἄνθρωπος ἐν γένει.

Πρὸ πάσης ἐρεύνης τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, ἐν ᾧ τὸ δίκαιον καὶ ἡ πολιτεία τὴν σπουδαιότατην τῶν λειτουργιῶν διεξάγουσιν, ἐπιβάλλεται ἡ ἔρευνα καὶ ἡ κατανόησις τοῦ ἀνθρώπου. Ἦς ἡ καταγωγὴ αὐτοῦ, ἡ φύσις, ἡ ἀποστολή. Ἐν τούτῳ κεῖται τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνίας.

Πάλαι ποτὲ ὑπὸ τὸ κράτος θεολογικῶν καὶ μεταφυσικῶν παραδόσεων ὁ ἄνθρωπος ἐθεωρεῖτο ἀνήκων εἰς ἰδιαιτέραν προνομιοῦχον τάξιν ὄντων, προωρισμένος εἰς τὸ ἄρχειν πάντων τῶν λοιπῶν πλασμάτων τῆς δημιουργίας λόγῳ εὐγενεστέρως καταγωγῆς καὶ φύσεως. Ἐὰν διάφορα θρησκευτικὰ δόγματα κατὰ πρῶτον, τὰ τούτοις ἀκολουθήσαντα ἐπὶ μακρὸν φιλοσοφικὰ συστήματα ἀφ' ἑτέρου ἀνέπτυξαν θαυμάσιον κόσμον αὐθαιρέτου μυθοπλαστίας περὶ θείας καὶ ὑπερφυοῦς καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τοῦτο μὲν τὸ θεολογικὸν δόγμα ἐπλάσθη οὗτος ἀπὸ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ μέρους τοῦ σώματος, τῆς κεφαλῆς, τῆς γαστρὸς ἢ τῶν βραχιόνων τοῦ θείου, κατὰ τὸ ἄλλο, αὐτὸ τὸ θεῖον ἀμέσως ἐδημιούργησε τὸ ἀνθρώπινον ὄν, ἀναθέμενον εἰς αὐτὸ τὴν ἐπὶ τοῦ κόσμου τούτου ἀρχήν. Ἐὰν φιλοσοφικὰ συστήματα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπεδέ-

χοντο τούς θρύλους τούτους, ἀδυνατοῦντα νὰ σείσωσι τὸ κῦρος καὶ τὸ κράτος τῶν δεδομένων, ἐν τοιαύτῃ δὲ ἀνακριθεῖ περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀντιλήψει εἰργάζετο ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἢ ἐπιστήμη.

Ἡ κατὰ τῶν τοιούτων θεωριῶν ἐπανάστασις ὀφείλεται πρωτίστως εἰς τὴν πρόοδον καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας. Βεβαίως καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἑλληνικῆς διανοίας αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι δὲν ὠλιγορῆθησαν τέλεον· ἀλλὰ τὰ πορίσματα αὐτῶν ὑπῆρξαν περιορισμένα καὶ ἐλάχιστα παρὰ πᾶσαν τὴν ἀγαθὴν πρόθεσιν καὶ ἰδιοφυίαν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου.

Ἄλλ' ἀπὸ τινῶν αἰῶνων τὰ πράγματα μετεβλήθησαν ὑπὸ τὴν μεγαλουργὸν ἐπίδρασιν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν νέων θεωριῶν περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων, τῆς φύσεως καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ παγκοσμίου συστήματος. Ἡ ἐπιστήμη ἐχειραφετήθη ἀπὸ τοῦ κύρους τῆς θεολογίας. Ρογῆρος ὁ Βάκων ἀπεφῆνατο ἀπὸ τοῦ δεκάτου τρίτου ἤδη αἰῶνος τὸ πολυθρύλητον — ἡ φύσις δὲν μολύνηται, ἀποκαλύψας μετὰ τῶν ἄλλων προδρόμων τῆς νέας ἐπιστήμης τὸ ἀπόρρητον τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφικῆς μεθόδου. Μετὰ τινὰς αἰῶνας ὁ Γαλιλαῖος ἀμφισβητεῖ τὸ κῦρος τῆς θρησκευτικῆς παραδόσεως, δογματίζων, ὅτι ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον, καὶ μετ' αὐτὸν μεγάλοι φυσιοδίφαι ἀποκαλύπτουσι νέους νόμους τῆς φύσεως. Κατὰ δὲ τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα οἱ περὶ τὸν Δαρβῖνον ἀποπειρῶνται νέαν λύσιν τοῦ προβλήματος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ κατὰ τὸν νόμον τῆς ἐξελιξέως, τῆς ἀπὸ ἀτελοῦς εἰς τελειοτέραν βαθμίδα μεταμείψεως τῶν ὄντων, ὧν τὴν κορυφὴν κατέχει τὸ ἀνθρώπινον ὄν.

*Ἄν ὁ Γαλιλαῖος ὑπεστήριξεν, ὅτι ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον καὶ οὐχὶ τὰν ἀπάλιν, ἡ φύσις τοῦ ἡμετέρου πλανήτου καὶ ἡ σημασία τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ ἐν τῷ πλανητικῷ συστήματι οὐδαμῶς ἠλλοιώθη· ἡ γῆ ἐξακολουθεῖ διανύουσα τὴν τροχίαν αὐτῆς κατὰ τοὺς ἀναλλοιώτους νόμους, τοὺς ἔκπαλαι τεθειμένους. Δὲν θεωρεῖται βεβαίως πλέον τὸ κέντρον τοῦ παντός· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος, ὁ κάτοικος αὐτῆς, δὲν δικαιούται νὰ δυσφορῇ ἐπὶ τούτῳ. Οἱ καθολικοὶ νόμοι τοῦ σύμπαντος ἐξακολουθοῦσι λειτουργοῦντες· ἡ δ' ἐπιστήμη, τὸ εὐγενέστατον δημιουργήμα τοῦ ἀνθρώπου, δύναται νὰ καυχᾶται, ὅτι ἂν ἀμφισβητῆται σήμερον ἡ θεία αὐτοῦ καταγωγή, δὲν ἀμφισβητεῖται ὁμως ἡ θεία αὐ-

τοῦ ἰκανότητος περὶ τὴν ἐρμηνείαν καὶ κατανόησιν τῶν θείων νόμων τοῦ σύμπαντος.

Ὅπως ἡ γῆ, κηρυχθεῖσα σῶμα κατωτέρας δυνάμεως καὶ σημασίας ἐν τῇ παγκοσμίῳ τάξει, δὲν ἀπώλεσε τὴν πραγματικὴν αὐτῆς σημασίαν, οὕτω καὶ τὸ πληρέστερον τῶν ἐπ' αὐτῆς οἰκούντων ὄντων, ὁ ἄνθρωπος, ἀμφισβητηθείσης τῆς θείας αὐτοῦ καταγωγῆς ὑπὸ τῶν καθ' ἡμᾶς φυσιολογικῶν συστημάτων, δὲν ἀπώλεσε τὴν δύναμιν καὶ τὴν σημασίαν, ἣν διεκδικεῖ ἐκ τε τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτοῦ συστάσεως καὶ ἰδιοφυίας· δὲν διατελεῖ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐξόριστος ἐξ ἐτέρου κρείττονος, πρὸς ὃν αἰείποτε διατελεῖ νοσταλγῶν· ἀλλ' οὐδὲ ἐκπεπτωκῶς ἐκ προτέρου μεγαλείου· ὁ πολυθρύλητος χρυσοῦς αἰὼν κεῖται οὐχὶ ὀπισθεν, ἀλλὰ πρὸ αὐτοῦ· τοῦτον δὲ τείνει νὰ κατακτήσῃ δι' ἀκαταπόνητον ἐργασίαν, ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεᾶν καθιστάμενος βελτίων, ἄρα τελειότερος.

Ἡ διηνεκῆς αὕτη ροπὴ πρὸς κρείττονα κατάστασιν εἶνε ἐκδήλωσις τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, δεκτικῆς τελειότητος. Δυνάμει ταύτης ὁ ἄνθρωπος ἐξέρχεται σὺν τῷ χρόνῳ τῆς ἀρχικῆς καταστάσεως, πλησίαν τῇ τοῦ θηρίου, ἀναπτύσσων τὰς πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς αὐτοῦ δυνάμεις καὶ ἀνταγωνιζόμενος πρὸς τὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις τῆς φύσεως. Ἐνῶν κατὰ πρῶτον παρίσταται ἐπὶ τοῦ πλανήτου τούτου, ἐλάχιστον διαφέρων τῶν θηρίων, ὑφίσταται μεταξὺ τούτων καὶ ἐκείνου βαθμολογικὴ μόνον πνευματικὴ διαφορά, οὐχὶ δὲ οὐσιώδης, βαρμηδὸν δημιουργεῖ τὴν γλῶσσαν, δι' ἧς ἐξωτερικεύει τὰ διανοήματα αὐτοῦ, τῇ ἐπικουρίᾳ δὲ ταύτης συγκοινωνεῖ κρείττον καὶ πληρέστερον μετὰ τῶν ὁμοίων ὄντων, ἀνταλλάσσει μετ' αὐτῶν τὰς σκέψεις αὐτοῦ, συνεργάζεται μετ' αὐτῶν, συναθροίζει τὰ δεδομένα τῆς σκέψεως ταύτης ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεᾶν καὶ οὕτω βαίνει βελτιούμενος. Ἐν τῇ ἰδιοφυίᾳ ταύτῃ κεῖται ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῶν λοιπῶν θηρίων, ὅτι ταῦτα μὲν διατελοῦσι στάσιμα κατ' οὐσίαν, ἐνῶν οὗτος βελτιοῦται καὶ τελειοποιεῖται. Παραβληθῆτω ὁ πεπολιτισμένος ἄνθρωπος τῶν σημερινῶν χρόνων πρὸς τὸν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καθ' ἣν ἐξῆλθεν ἀπὸ τῶν κόλπων τῆς φύσεως γυμνὸς καὶ ἀνέστιος (καὶ ὑπάρχουσι σήμερον λαοὶ παραπλήσιοι), τότε δὲ κατανοηθήσεται ἡ ἄπειρος ἀπόστασις, ἡ διαχωρίζουσα τὰς δύο ταύτας ἐποχὰς. Ἰπὸ τὴν ἐνέργειαν τῆς κληρονομικῆς συνεχίσεως τὸ ἀνθρώπινον γένος κατέκτησεν ἐν τῇ ἐργασίᾳ τῶν

αίωνων ἀνωτέρους βαθμούς μορφώσεως· τοῦτο δὲ καλεῖται σήμερον πολιτισμός, ἐξέλιξις, δημιουργηθεῖσα ἐκ τῆς ἐργασίας τοῦ παρελθόντος καὶ παρασκευάζουσα νέαν, πάντως ἀνωτέραν καὶ τελειότεραν.

§ 6 Ἡ ἠθικὴ τῆς θεωρίας τῆς Ἐξελίξεως.

Τὸ ζήτημα τοῦ ἀνθρώπου ὑπῆρξεν αἰείποτε τὸ ζήτημα τῶν ζητημάτων τῆς ἐπιστήμης. Πῶς εὐρέθη ἐπὶ τοῦ πλανήτου τούτου; Ἀμέσως ἐπλάσθη ὑπὸ τῆς θείας βουλήσεως; ἢ ἐξῆλθεν ἀπὸ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τῆς φύσεως; ἢ σημερινὴ ἀνθρωπότης κατάγεται ἐξ ἐνὸς ἀρχικοῦ ἢ πλειόνων γενῶν; Μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος οὕτως ἐξηγεῖτο ἡ καταγωγὴ καὶ ἡ ἐπὶ τῆς γῆς ἐγκατάστασις καὶ ἐγκαταβίωσις τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλ' ἤδη νέα θεωρία περὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ διευτυπώθη ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης, « ἡ καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀμέσως μὲν ἀπὸ τῶν πιθόκοειδῶν μαστοφόρων, ἐμμεσώτερον δὲ ἀπὸ τῶν ἐνσπονδύλων τῶν κατωτέρων » (1). Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ἐκάστη οἰκογένεια ζώων καὶ φυτῶν διῆλθε διαδοχικῶς κατὰ τὰς διαφόρους περιόδους τῆς ἱστορίας τῆς γῆς δι' ὀλοκλήρου μορφολογικῆς σειρᾶς τάξεων καὶ εἰδῶν διαφορωτάτων· τὴν τελευταίαν, τὴν τελειότεραν πασῶν, ἐκπροσωπεῖ σήμερον τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἀκολουθεῖ ἄρα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, καθὰ εἶπε πρὸ τοῦ Δαρβίνου πρόδρομός τις αὐτοῦ, δὲν ἐδημιουργήθη, ἀλλ' ἐξελίχθη. Ἡ θεωρία αὕτη εἶνε τὸ τελευταῖον πόρισμα τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου τῶν νεωτέρων χρόνων, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην φέρουσα τὸ κῦρος τῶν δεδομένων τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου.

Ἡ θεωρία αὕτη τῆς καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ εὐτελῶν καὶ ἀσῆμων προγόνων ἀντιθέτως πρὸς τὰ παραδεδομένα ἀποτελεῖ ἄρνησιν τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἠθικότητος, εἴτε κατ' ἀρχὴν, εἴτε ἐν τοῖς συμπεράσμασιν; Οὐδαμῶς ἀποδείκνυται τοῦτο. Ἐκ τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτοῦ συστάσεως, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐξελίξεως οὗτος ρέπει ἔκπαλαι πρὸς βελτίονα κατάστασιν· ταύτης δὲ τὴν κτῆσιν δὲν ἐπιζητεῖ διὰ τρόπων, ἀπαδόντων τέλεον πρὸς τοὺς ἠθι-

(1) Haeckel's *Natürliche Schöpfungsgeschichte*; *Gemeinverständliche wissenschaftliche Vorträge über die Entwicklungslehre im allgemeinen, diejenige von Darwin, Göthe und Lamarck im besonderen.* (Μεταφράζεται ἑλληνιστὶ ὑπὸ Σ Βάλβη.)

κούς νόμους. Βεβαίως ἐν ταῖς πρώταις ἡμέραις τῶν κοινωνιῶν τὸ ἐνστικτον, τὸ καὶ τῷ φυτῷ καὶ τῷ θηρίῳ ἰδιόζον, κρατεῖ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ· ἀλλ' ὑπὲρ τὸ ἐνστικτον τοῦτο γρηγορεῖ λειτουργοῦσα ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ συνείδησις. Ὑφίσταται διηνεκῆς, ἀκατάπαυστος ἀνταγωνισμὸς ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ, ὑπὸ τὰς αὐτὰς καταστρεπτικὰς συνθήκας ἐκδηλούμενος, ὑφ' ἧς καὶ ὁ τῶν φυτῶν καὶ ὁ τῶν θηρίων, καὶ ἴσως ἐνίοτε ὑπὸ χεῖρονας, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν ἡ ἠθικὴ ἐννοια, ἡ ἀρχὴ τῆς ἀγάπης, τῆς συμπαιθείας, τῆς ἀλληλεγγύης, οὐδέποτε ἐκλείπει ἀπὸ τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τούτου, συντελοῦντος εἰς τὴν εὐτονίαν, εἰς τὴν πρόοδον μᾶλλον ἢ τὴν ἐξάντλησιν καὶ καταστροφὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Οἱ πολέμιοι τῆς θεωρίας τῆς *Ἐξελίξεως*, οἱ ἀμφισβητοῦντες τὸ κύρος καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως, καταδικάζουσιν ἐπίσης αὐτὴν ὡς ἄρνησιν τῶν νόμων τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου. Φρονοῦσιν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, καταβιβαζόμενος ἐν μοίρᾳ θηρίου, ἀποβάλλει τὸν ἠθικὸν χαρακτῆρα, ὑποκύπτει τῷ νόμῳ τοῦ ἐνστικτου ἐξίσου μετὰ τῶν λοιπῶν θηρίων. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος προβάλλεται ὑπὸ τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως ὡς ἀποτελῶν τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου ἐν τῇ μακρᾷ ἀλύσει αὐτοῦ, οὐχὶ δ' ἐκπροσωπῶν ἴδιον γένος, καθὰ ἐδίδασκον κατὰ τὸ παρελθὸν οἱ φυσιοδίφαι, δὲν ἀκολουθεῖ, ὅτι ἡ ἠθικότης αὐτοῦ δὲν ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς τῶν θεωρητικῶν τῆς *Ἐξελίξεως*. Ἴσως μάλιστα ἡ ἠθικότης αὕτη κατανοεῖται εὐγενέστερον. Ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀρχῆς τῆς προόδου, ἣτις εἶνε ἐπακολούθημα τῆς εἰρημένης θεωρίας, αἰσθάνεται μείζον τὴν ἠθικὴν εὐρωστίαν, διὰ ταύτης δ' ἐπιζητεῖ διηνεκῶς τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ἀγαθοῦ, πρὸς ὃ ἐκ φύσεως ῥέπει. Ἡ ἱστορικὴ αὐτοῦ σταδιοδρομία μαρτυρεῖ τοῦτο· ἂν δὲ δυσφορῶν ἐπὶ τῇ ἥκιστα εὐαρέστῳ ἀναμνήσει τοῦ παρελθόντος, οἰακοστροφεῖ πρὸς τὸ μέλλον, πρᾶττει τοῦτο μετὰ μείζονος πεποιθήσεως καὶ ἐνεργείας. Ἡ θεωρία ἄρα τῆς προόδου, τῆς ἐξελίξεως, εἶνε μία τῶν εὐγενεστάτων καὶ μᾶλλον δυναμένην νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἐξευγένισιν καὶ τὴν ἠθικοποίησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Πᾶσα κοινωνικὴ θεωρία ἢ ἠθικὴ ἰδέα φέρει τὴν σφραγίδα τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν διετυπώθη.

Ἡ ἠθικὴ τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοῦ Βουδδισ-

σμοῦ, δὲν εἶνε ἀνώτεραι τῆς ἠθικῆς τῆς θεωρίας τῆς Ἐξελίξεως. Ἡ διδασκαλία τοῦ Δευτερονομίου, δημιουργήμα τῆς συνειδήσεως λαοῦ, κλεισμένου ἐντὸς στενῶν φυλετικῶν ὁρίων, μὴ τολμῶντος νὰ ἐξέλθῃ τῆς σφαίρας τῆς θεοκρατικῆς παραδόσεως, ἤκιστα ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν εὐγενεστέρων ἠθικῶν στοιχείων ἐν τῷ κόλπῳ τῆς ἡμιβαρβάρου κοινωσίας, ἀφ' ἧς προῆλθεν. Ὁ νόμος τῆς ἐκδικήσεως εἶνε ὁ νόμος τῆς θεοκρατικῆς ἐκείνης φυλῆς — ὄφθαλμὸν ἀντὶ ὄφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος· βαρύνει ἐπὶ τῆς εἰμαρμένης αὐτῆς τὸ μῖσος κατὰ πάσης νέας ιδέας, κατὰ πάσης ἐπαφῆς μετὰ ξένου πολιτισμοῦ. Τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ ἠθικὸν κήρυγμα εἶνε ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ὑπέρτερον καὶ εὐγενέστερον· διδάσκεται ὑπ' αὐτοῦ ἀπολύτως ἡ ἀγάπη τοῦ πλησίον, ἡ ἀλληλεγγύη, ἡ αὐτοθυσία· ἀλλὰ τὸ κήρυγμα τοῦτο φέρει μεταφυσικὸν μᾶλλον ἢ θετικὸν χαρακτῆρα· ἐκτὸς τούτου ἡ εὐθύνη τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος, ὁ ἐξιλασμός αὐτοῦ βαρύνει ἐπὶ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Μειονέκτημα ἐπίσης τῆς θρησκευτικῆς ταύτης συνθέσεως εἶνε ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὸν πέρα τῶν αἰσθήσεων κόσμον, τὸ ἄγνωστον, ἤκιστα δ' ἐνδιαφέρεται περὶ τῶν ἐγκοσμίων. Ἐντεῦθεν ποιά τις ἀδιαφορία, ἂν μὴ ἀποστροφή, πρὸς τοὺς θεμελιωδεστάτους θεσμοὺς τοῦ βίου, πρὸς τὴν οἰκογένειαν, τὴν ἰδιοκτησίαν, αὐτὴν τὴν πολιτείαν· διδάσκει τὴν ἐλεημοσύνην, ἀλλ' οὐχὶ ὡς κοινωνικὸν καθῆκον, ἐφ' οὗ ἐρείδεται ἡ πραγματικὴ τῶν ἀνθρώπων ἀλληλεγγύη, μᾶλλον δὲ πρὸς εὐχερεστέραν ἀπόλαυσιν τῆς ἔξω τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ζωῆς. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου, ὁ Χριστιανισμὸς θεωρῶν τὸν ἄνθρωπον ὡς προσωρινὸν κάτοικον τοῦ ἡμετέρου πλανήτου, ἤκιστα συντελεῖ εἰς τὴν μέριμναν καὶ τὴν ἐργασίαν πρὸς κτῆσιν τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων, δι' ὧν ἐπιτευχθήσεται ἡ ἀληθῆς εὐδαιμονία καὶ πρόοδος· ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ ἐξασθενεῖ μᾶλλον ἢ ἰσχυροποιεῖται ἡ πρὸς τὸ ἀληθές καὶ τὸ ἀγαθὸν ροπὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Τοῦ Βουδδισμοῦ ἡ ἠθικὴ διδασκαλία συμφωνεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τῇ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διδάσκεται ἡ ἐλεημοσύνη, ἡ ἀγαθοποιία, ἀλλὰ καὶ περιφρονεῖται ὁ κοινωνικός, ὁ ἐνεργὸς βίος. Ἡ ἀπόλυτος ἡρεμία ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, προπαρασκευὴ εἰς τὸ Νιρβανᾶ, εἰς τὴν ἐκμηδένωσιν, τὴν ἀπορρόφησιν τοῦ ἀτόμου ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου παντός, εἶνε τὸ πόρισμα τοῦ θρησκευτικοῦ τούτου κηρύγματος.

Ἄν ἡ ἀνθρωπότης ἤθελε σταδιοδρομήσῃ, χειραγωγουμένη αἰωνίως

ὑπὸ τοιούτων δογμάτων, ἢ πρὸς τὰ πρόσω κινήσεις αὐτῆς ἤθελεν ἀπὸ πολλῶν αἰῶνων σταματήσῃ. Ἄλλ' αὐτὴ ἢ σύστασις τοῦ ἀνθρώπου διαμαρτύρεται κατὰ τοιούτων δοξασιῶν. Ἡ θεωρία τῆς Ἐξελίξεως ἄρα εἶνε κατ' ἐξοχὴν ἐκείνη, ἣτις πάσης ἄλλης γνωστῆς μέχρι τῆς σήμερον κρεῖττον κατενόησε τὴν τε φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐπὶ εὐρυτέρων καὶ ἀληθεστέρων βάσεων σταδιοδρομίαν τῆς κοινωνίας. Οὐχὶ ἀποδεξαμένη, ἀλλ' ἀποδείξασα μᾶλλον τῶν θεολογικῶν παραδόσεων τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρώπου δι' ἐπιστημονικῆς μεθόδου καὶ ἀναλύσεως, τίθησιν ἤδη τὰς βᾶσεις καὶ τὴν ἀφετηρίαν νέας ἱστορικῆς περιόδου. Ἡ ἠθικὴ αὐτῆς δὲν εἶνε στενὴ καὶ περιορισμένη μίᾳ φυλῆς, ἐνὸς λαοῦ· λαμβάνει ὑπ' ὄψει τὸ σύνολον τῆς ἀνθρωπότητος, ἐπιζητούσης τὴν εὐδαιμονίαν αὐτῆς οὐχὶ ἐν τῇ ἀδρανείᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ δράσει καὶ τῇ ἐνεργείᾳ. Οἱ νόμοι, οἱ διέποντες τὸ φυσικὸν πᾶν, διέπουσιν ἐπίσης καὶ τὸ κοινωνικόν. Ἡ ἔλξις καὶ ἡ ἄμπτωσις, ὑφ' ἧν τὴν ἐνέργειαν διεξάγεται ἡ λειτουργία τοῦ πρώτου, εἶνε οἱ δρώντες παράγοντες τοῦ δευτέρου. Συνωδᾶ τῇ νόμῳ τῆς φυσικῆς ἐξελίξεως, καθ' ὃν ὁ ἐνόργανος κόσμος μεταβαίνει ἀπὸ στοιχειώδους καταστάσεως εἰς σύνθετον καὶ πολυποικίλον, καὶ ὁ ἠθικὸς ὑφίσταται τὰς αὐτὰς μεταμορφώσεις. Ἐν τῇ πρὸς τὰ πρόσω κινήσει ταύτῃ κεῖται ἡ πρόοδος, ἣτις λαμβάνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ ὑποδεοῦς, ἐναμίλλου τοῖς θηρίοις καταστάσεως καὶ ἀναβιβάζει αὐτὸν εἰς τὴν ὑπερτάτην περιωπὴν τῆς δυνατῆς τελειότητος, ἧς τὰ ὅρια δυσχερῶς δύνανται νὰ καθορισθῶσιν.

Τὸ ἠθικὸν τέλος τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην εἶνε ἡ κτῆσις τοῦ ἀγαθοῦ. Ὅποιον τὸ ἀγαθὸν τοῦτο; ἀτομικὸν μόνον, πόρισμα φιλαύτων ὁρμῶν; Ἡ θεωρία τῆς Ἐξελίξεως λαμβάνει ὑπ' ὄψει τὸν ἄνθρωπον συλλήβδην ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ δὲ ἐργασία ἐνὸς ἐκᾗστου σκοπεῖ τὴν καθολικὴν κτῆσιν καὶ πραγμάτωσιν τοῦ ἀγαθοῦ τούτου. Ὁ κόσμος οὗτος, ἵνα ἢ ἀληθῆς, σύμφωνος πρὸς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, δεῖον νὰ ἀποτελῇ ρυθμὸν, ἁρμονίαν, τὴν ἐνότητα τῶν παντοδαπῶν ἀντιθέσεων. Ἐν τούτῳ κεῖται τὸ ἀπόρρητον τῆς λύσεως τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος, τῆς ἐνότητος ἐν τῇ ποικιλίᾳ. Τοῦτο δὲ δι' οὐδεμιᾶς ἄλλης ἀρχῆς ἐπιτυγχάνεται τελεσφόρως, ὅσον διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ἀρχῆς καὶ τῶν πορισμάτων τῆς θεωρίας ταύτης.

Ἐπὶ τὸ τοιοῦτο δόγμα ἡ ἀτομικότης ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς πε-

ριωρισμένης αὐτῆς σφαίρας, εὐρύνεται ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ, τείνει νὰ περιβάλλῃ τὸ σύνολον, ἔν' ἀποτελεσθῇ εὐρυτέρα τις ἐνιαία ἀτομικότης. Πρότερον ἦτο χαρακτήρ ἐνὸς φυσικοῦ ὄντος, ἐνὸς προσώπου, εἶτα τῆς οἰκογενείας, τῆς φυλῆς, τοῦ ἔθνους, σὺν τῇ ἠθικῇ δὲ σήμερον βελτιώσῃ χαρακτήρ τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου γένους· τότε τοῦτο καταστήσεται τελεία φυσικὴ καὶ ἠθικὴ ἐνότης, ἐπιδιώκουσα τὸν αὐτὸν ὠρισμένον σκοπὸν, ὑπὸ τὴν ἐννοίαν δὲ ταύτην θέλουσιν ἐκλίπη τὰ ἀμοιβαῖα μῖση, αἱ διαστάσεις, ὁ ἀνταγωνισμὸς, ὅστις πάλαι ποτὲ ὑπὸ καταστρεπτικὴν μορφήν ἐκδηλούμενος, προσλαμβάνει ὁσημέραι καθαρώτερον καὶ εὐγενέστερον χαρακτήρα ὡς εἰρηνικὸς ἀγὼν μεταξὺ ἠθικῶν ὄντων, πλήρη κεκτημένων τὴν συνείδησιν τῆς ἀλληλεγγύης, τεινόντων δὲ ἐν ἀρμονικῇ τάξει νὰ συνδυάσωσι τὰς ἰδέας καὶ τὰ συμφέροντα ἀπάντων τῶν κοινωνικῶν μελῶν ἐν τῇ ὑποστάσει τῆς ἐνιαίας ἀνθρωπότητος.

Οἱ πολέμιοι τῆς θεωρίας τῆς Ἐξελίξεως φρονοῦσιν, ὅτι αὕτη κήρυγμα ἔχουσα τὸ πολυθρύλητον *Struggle for life* καθιεροῖ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τὸν ἀτομικὸν καὶ ἀπὸ ἐγωιστικῶν ἐλατηρίων ἐκδηλούμενον ἀγῶνα πάντων κατὰ πάντων. Τὸ δόγμα τοῦτο τυγχάνει ἀνεπίδεκτον συζητήσεως· ἐν τῷ ἐνοργάνῳ κόσμῳ ὁ ἀγὼν οὗτος εἶνε ἐκδήλωσις ὑπερτάτης ζωῆς καὶ δυνάμεως, θὰ ἦτο δ' ἐξάντλησις αὐτοῦ πᾶσα ἐκεχειρία. Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς συστάσεως τῆς κοινωνίας ὁ ἀγὼν οὗτος διεξήγετο ἀπηνής, ἀμείλικτος, ἀνθρωποκτόνος· ὡς ἐν τῷ κόσμῳ τῶν φυτῶν καὶ τῶν θηρίων ὁ ἰσχυρότερος ὀργανισμὸς τείνει νὰ καταστρέψῃ τὸν ἀσθενέστερον· ἀπὸ τοιαύτης ἀφετηρίας ἐξῆλθεν ἡ ὑπέροχος ἐκείνη τάξις, ὑφ' ἧς τὴν αἰγίδα ἀνεπτύχθησαν θρησκεία καὶ ἐπιστήμη, τέχναι καὶ βιομηχανία, πολιτικὴ ὀργάνωσις.

Ὁ ἀγὼν οὗτος, ὅσῳ καὶ ἂν ἐξεδηλοῦτο καταστρεπτικός, ἦτο ἀναγκαῖος, καθὸ φυσικός. Καθ' ὅσον ἐν τούτοις ἡ ἠθικὴ τάξις καθίσταται μονιμωτέρα καὶ εὐγενεστέρα, κατὰ τοσοῦτον μεταβάλλει φύσιν, ἀπὸ ἀνθρωποφαγικοῦ καθιστάμενος ἀγὼν εὐγενοῦς ἀμίλλης καὶ δράσεως· ὑπὸ τὴν ἀπὸ τῆς θεωρίας ταύτης ἀπορρέουσιν ἠθικὴν ἰδέαν ἐκδηλοῦται ὁ ἀγὼν περὶ τῶν ἀγαθῶν τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Ὁ ἄνθρωπος εὐρύνει τὸ στάδιον τῆς ἑαυτοῦ ἀτομικότητος, συμπεριλαμβάνων ὅσον ἔνεστι καὶ τὴν τῶν λοιπῶν ὁμοίων αὐτῷ ἀτομικότητα· τὸ δίκαιον ἐξῆλθε τῆς περιορισμένης σφαίρας τῆς ἐνεργείας καὶ τῶν συμφερόντων ἐνὸς ἀτόμου, μιᾶς φυλῆς ἢ ἔθνους, ἵνα καταστῇ παγκόσμιον.

Ὁ πόλεμος δὲν καθιεροῦται διὰ τῆς θεωρίας ταύτης ὡς ἐκδήλωσις ἀναγκαία καὶ συνθήκη τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος δὲν αἰσθάνεται ὑπερτάτην ἡδονήν, καταβροχθίζων τὸν ὅμοιον ὡς ἄτομον ἢ ὡς φυλήν, τὸναντίον δὲ ἀμύθητον αἰσθάνεται εὐαρέσκειαν ἐν τῇ πραγματώσει τοῦ δικαίου τῆς ἀλληλεγγύης.

Ἐν αὐτῇ τῇ πλήρει ἀκμῇ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος καὶ τῇ ἐπιδράσει αὐτοῦ ἐπὶ τε τῶν λαῶν καὶ τῶν κυβερνήσεων ὁ ἄνθρωπος ἐπραξε πᾶν τὸναντίον πρὸς τὴν διδασκαλίαν ταύτην. Λαοὶ καὶ ἡγεμόνες ἐξοπλίζονται κατ' ἀλλήλων ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ Σταυροῦ, μέχρι δὲ τῆς σήμερον ἡ ἱστορία παρίστησι τὸ τραγικὸν τοῦτο φαινόμενον τῆς ἐξοντώσεως. Ὁ Θεὸς καλεῖται ἐν τῇ ἐπισήμῳ γλώσσῃ τῶν κυβερνήσεων Θεὸς τῶν ὀπλων. Δέεται αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς ἀρχομένης τῆς μάχης, εὐχαριστεῖ αὐτὸν μετὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἔκβασιν αὐτῆς· εὐλογεῖ τὰ ὄπλα τῶν πολεμιστῶν, οὐχὶ ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ πρὸς πληρωσιν ἐνστίκτων φυλετικοῦ ἢ δυναστικοῦ ἐγωισμοῦ. Ὁ φανατικώτατος πάντων τῶν κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἀποστόλων τῆς Θεοκρατίας ἔψαλεν ὕμνον θεσπέσιον εἰς τὸν πόλεμον ἐν προφητικῇ ἐμπνεύσει· τὰ δὲ σημερινὰ χριστιανικὰ κράτη ἐργάζονται νυχθημερὸν πρὸς ἀπορρόφησιν τοῦ αἵματος καὶ τοῦ ἰδρώτος τῶν λαῶν ἐν τῇ συντηρήσει τῶν λεγομένων μονίμων στρατῶν, ἐν τῇ ἐνόπλῳ ταύτῃ ἐκεχειρίᾳ, ἥτις οὐδὲν ἐστὶν ἕτερον πράγματι ἢ ὠργανωμένος καὶ ὑπολανθάνων πόλεμος, λίαν προσεχῶς μέλλον νὰ προκαλέσῃ ἀνυπολογίστους καταστροφάς.

Ἡ ἠθικὴ τῆς θεωρίας τῆς Ἐξελίξεως, πρὸ παντὸς θεωροῦσα τὸν ἄνθρωπον ὡς ἠθικὸν ὄν, δὲν δικαιολογεῖ τὸν πόλεμον ὡς φυσικὸν κατ' ἀνάγκην δεδομένον, ἀλλ' ἀποδέχεται τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀγῶνος, ὡς ἐκπολιτευτικοῦ παράγοντος ἐν τῷ βίῳ τῶν κοινωνιῶν, λαμβανομένης ὁμῶς ὑπ' ὄψει τῆς ἀλληλεγγύης αὐτῶν καὶ τῆς βελτιώσεως.

Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην νέον ἀποκαλύπτεται στάδιον ἐργασίας εἰς τὸν ἄνθρωπον, εὐρύτερον ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις καὶ γονιμώτερον πάντων τῶν προγενομένων.

§ 7 Ἡ σύστασις τοῦ Ἀνθρώπου.

Οὕτω δοθείσης τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος τοῦ ἀνθρώπου, τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ καὶ τῆς ἐξελίξεως, ἐξετασθήτω τίς ἡ φύσις αὐτοῦ

και ὁ ὀργανισμός. Ἀποτελεῖται ἐξ ὕλης και δυνάμεως, ὡς δοξάζει ἡ ὑλοφροσύνη, ἢ ἐξ ὕλης και πνεύματος; Ὅποια δὲ ἡ ἀμοιβαία αὐτῶν σχέσις;

Κατὰ τὴν πρώτην θεωρίαν, ἡ ὕλη εἶνε τὸ πᾶν, μηδαμῶς ἀπολλυμένη ἐν οἰχδήποτε μεταβολῇ, μεταμορφουμένη μόνον· εἶνε αἰωνία. Τὸ λεγόμενον πνεῦμα εἶνε προῖόν τῆς λειτουργίας τοῦ ἐγκεφάλου, ὡς εἶνε τὰ οὖρα προῖόν τῆς λειτουργίας τῶν νεφρῶν· τὰ δὲ ἀποτελέσματα τῆς λειτουργίας ταύτης εἶνε ἀνάλογα πρὸς τὸν ὄγκον αὐτοῦ. Μέγας ἐγκέφαλος μεγαλοφυΐα, ἀποδεικνυμένου ἐξ ἐμπειρικῶν παρατηρήσεων, ὅτι τὰ μείζονα κρανία περιλαμβάνουσιν ἐγκέφαλον μᾶλλον ἀνεπτυγμένον· ἀνυψοῖ οὗτος τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ ὕλικου βίου εἰς τὸν ἠθικόν· εἶνε ἡ ἔδρα και ἡ αἰτία τῆς σκέψεως. Ἡ φύσις τοῦ σώματος ἐπιδραῖ ἐπὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ πνεύματος· ὅ τε φυσικὸς και ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος ὑφίσταται κατὰ πρῶτον τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κλίματος, εἶτα τῆς τροφῆς (der Mensch ist was er isst) και μετὰ ταῦτα τῶν περίξ γενεσιουργῶν ἠθικῶν αἰτίων. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ὁ ἄνθρωπος δὲν γινώσκει καθολικὰς ἀρχὰς και ιδέας, ἰθινοῦσας τὸν βίον αὐτοῦ. Πᾶσα ἐν τῷ πολιτισμῷ κτῆσις προῆλθεν ἐξ ἀνάγκης ἐξωτερικῆς· ἡ θρησκεία ἐγένετο ἐκ τοῦ φόβου και τῆς ἀγνοίας τῆς ἐξηγήσεως τῶν φυσικῶν φαινομένων, οἷς ἀπεδόθη ὑπερφυσικὴ ἐνέργεια· ἡ ἀθανασία ἐκ τοῦ φόβου τοῦ θανάτου· ἡ ἠθικὴ ἐκ τοῦ συμφέροντος, τὸ ἀληθὲς δίκαιον εἶνε ἡ ἐκδήλωσις τῆς βουλήσεως τοῦ ἰσχυροτέρου, ἡ δὲ πολιτεία ἐφευρέθη οὐχὶ ἐκ τινος ὑπερτέρου λόγου, ἀλλὰ πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς τάξεως, κινδυνευούσης ἐκάστοτε ἐκ τοῦ διηνεκοῦς ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἀνθρώπων, ἐλαυνομένων ὡς ἐκ τῆς φυσικῆς αὐτῶν συστάσεως ὑπὸ τῶν ἐνστίκτων τοῦ ἐγωισμοῦ, οὐχὶ δὲ τῆς ἀμοιβαιότητος και τῆς συμπαιθείας. Ἡ τῶν νεύρων λειτουργία εἶνε ἡ ἀφετηρία πάσης ἐνεργείας και πάσης ἐν τῷ βίῳ πράξεως. Ὁ ἄνθρωπος ἐξαρτᾶται ἀμέσως ἀπὸ τῆς φύσεως, εἶνε νευρόσπαστον αὐτῆς, στερούμενος τέλεον ἐλευθέρας βουλήσεως· ἠθικὴ ἄρα ιδέα, ἰθύνουσα τὰ κατ' αὐτόν, δὲν ὑπάρχει, οὐδὲ δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Τοιαύτη ἡ ἠθικὴ ιδέα τῆς ὑλοφροσύνης, ἐπιφαινομένης συνήθως ἐν χρόνοις διαλύσεως τῶν κοινωνικῶν καθεστώτων, ἐλαχίστην δὲ κεκτημένης δύναμιν δημιουργίας.

Ἄλλ' ἡ φιλοσοφικωτέρα και ἱστορικωτέρα μελέτη τοῦ ἀνθρώπου ἠκιστα δικαιολογεῖ τὰ δόγματα τῆς Σχολῆς ταύτης. Αἱ λεγόμεναι

πνευματικαὶ ιδιότητες αὐτοῦ δὲν εἶνε ἄμεσα ἀποτελέσματα ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς λειτουργίας τοῦ νευρικοῦ συστήματος· πρωτοστατεῖ ἐν πάσῃ ἐνεργείᾳ τοῦ βίου ἢ δύναμις τοῦ πνεύματος· τοῦτο κέκτηται πραγματικὴν ὑπόστασιν, ἐκδηλούμενον ποικίλως ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ· δὲν εἶνε ἀδρανῆς δύναμις, ὑφισταμένη τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὕλης ἀπολύτως, ἐστερημένη πάσης ἐνεργείας, ἄρα πάσης ἐλευθερίας. Ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν ὁ ἄνθρωπος παρίσταται ὡς πρόσωπον, ἔχον συνείδησιν ἑαυτοῦ, τῶν πράξεων αὐτοῦ, ἄρα ὄν ἀνώτερον τῶν λοιπῶν ὄντων τοῦ ἐνοργάνου κόσμου. Πρωτίστως ῥέπει πρὸς δημιουργίαν ἀνώτερου κόσμου καὶ βίου διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ψυχικῶν αὐτοῦ δυνάμεων. Οὕτως ὑποτάσσει καὶ ἐκμηδενίζει τὰ ἐνστικτα τῆς σαρκός, καθιστάμενος σὺν τῷ χρόνῳ πνευματικώτερος.

§ 8 Ἠθικὰ ροπαὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐν ταῖς πρώταις τοῦ βίου αὐτοῦ ἡμέραις ὁ ἄνθρωπος εἶνε αἰσθητικώτερος· ὡς τοιοῦτος δὲ κατ' ἐλάχιστον διαφέρει τῶν θηρίων. Ὁρμὴ μόνον ἀκαθέκτου ἐλευθερίας δεσπόζει ἐν αὐτῷ· ἀλλ' ἡ κοινωνικὴ φύσις κρατεῖ ἐπὶ τέλος μετὰ τινὰ ἀγῶνα κατὰ τῶν ροπιῶν τῆς ἀπολύτου, τῆς φυσικῆς ἐλευθερίας. Ἐνῶ διατελοῦσιν ἐν ἀδρανείᾳ ἢ ἐν ἐλάχιστῃ ἐνεργείᾳ ἔνια τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ αἰσθημάτων, ἐκδηλοῦται πρὸ πάντων τὸ αἶσθημα τῆς κοινωνίας, ὁρμὴ ἅμα καὶ αἶσθημα, ἐκδήλωσις φυσικῶν ὁρμῶν καὶ ἠθικῆς συμπαθείας. Ἡ μεγάλη αὕτη στιγμή τῆς ἐνότητος εἶνε ἡ ἀφετηρία τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας. Ἡ κοινωνία οὕτως ἐκδηλοῦται κατὰ πρῶτον· ἀλλ' εἶνε στοιχειώδης ἔτι, περιορισμένη· ὁ δὲ ἄνθρωπος τείνει ἐκ φύσεως πρὸς ἀνώτερον καὶ εὐγενέστερον κόσμον.

Πρωτίστως ὁ ἄνθρωπος ῥέπει πρὸς τὸ εἰδέναι. Ἐρευνᾷ ἑαυτὸν καὶ τὸν πέριξ κόσμον· βλέπει ἑαυτὸν μόνον ἀνεπαρκῆ νὰ λύσῃ τὴν πληθὺν τῶν φαινομένων, τῶν μεγάλων προβλημάτων τοῦ βίου αὐτοῦ. Μετὰ τίνος θέλει συγκοινωνήσῃ τὸ ἀπόρητον τοῦ δισταγμοῦ, τῆς σκέψεως, τῆς ἀπορίας, ὃ περ βασανίζει αὐτόν; μετὰ τῶν ὁμοίων αὐτοῦ; Ἀλλὰ καὶ οὗτοι δὲν δύνανται νὰ σκεφθῶσι τι κρεῖττον. Πρέπει νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν συνδρομὴν ἀνωτέρας δυνάμεως. Ἴσως αὕτη κεῖται ἐκτὸς ἑαυτοῦ· ἴσως εὐρίσκεται ἐντὸς τοῦ μυστηρίου τοῦ πέριξ κόσμου, παρὰ τῇ ἡλίῳ,

τῆ σελήνῃ· παντὸς ζώου, ὑπερτέρου αὐτοῦ· ζητεῖ νὰ συγκοινωνήσῃ μετ' αὐτῶν, νὰ μάθῃ τὸ ἀπόρρητον τῆς δημιουργίας, τῆς ὑπάρξεως. Οὕτω δημιουργεῖται κατ' ἀνάγκην κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν πέριξ φυσικῶν ἀντικειμένων, ἐμψύχων ἢ ἀψύχων· μετὰ τούτων συζῆ κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας αὐτοῦ, θεοποιῶν αὐτὰ ἐπὶ τέλους. Ἐντεῦθεν γεννᾶται τὸ πρῶτον θρησκευτικὸν σύστημα, στοιχειωδέστατον ἔτι, ἀλλὰ μαρτυροῦν τὴν ἀνήσυχον ροπὴν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ ἑαυτὸν καὶ τὰ κατὰ τὸν κόσμον γινῶναι· ἡ κτηνολατρεία, ἡ φυσιολατρεία, ἀποθέσεις τῶν φυσικῶν δυνάμεων, ἡ πανθεΐα, ἡ μονοθεΐα.

Ἡ μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου τοιαύτη συνένωσις τοῦ ἀνθρώπου εἶνε κατὰ ποσὸν μόνον αὐξήσις τῆς κοινωνικότητος αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ κατὰ ποιόν, τελείωσις τῆς κοινωνικῆς ιδέας. Ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ τὸ ἄτομον δὲν κατανοεῖ τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ ἀξίαν, τὴν αὐτονομίαν, τὴν δι' ἑαυτοῦ σωτηρίαν· εἶνε ἐξηρητημένον ἐκ δυνάμεων ἐξωτερικῶν· ἀλλ' ἡ σὺν τῷ χρόνῳ ἐλάττωσις τῆς θρησκευτικῆς ἐπιδράσεως ἀναπτύσσει τὸ κοινωνικὸν αἶσθημα. Νῦν ὁ ἄνθρωπος σύνοιδε τὴν ἑαυτοῦ αὐτονομίαν εὐρυνομένην ἐν τῇ αὐτονομίᾳ τῶν μετ' αὐτοῦ βιούντων ἀνθρώπων. Τοῦτο δὲ δὲν εἶνε ἄρνησις τῆς ἰδίας αὐτοῦ, ἀλλὰ συμπλήρωσις· καθ' ὅσον δ' αὐτόνομος καὶ ἀνεξάρτητος καθίσταται, κατὰ τοσοῦτον ἡ μετὰ τῶν ὁμοίων συγκοινωνία ἐκδηλοῦται ζωηροτέρα. Ἀπὸ θρησκευτικοῦ μεταβάλλεται σὺν τῷ χρόνῳ εἰς ἠθικὸν ὄν, ἡ δὲ ἠθικότης εἶνε ἡ κατ' ἐξοχὴν φύσις τοῦ ἀνθρώπου.

Ὡς φυσικὸν καὶ ἠθικὸν ὄν ὁ ἄνθρωπος κέκτηται τὸ δίκαιον τῆς συντηρήσεως ἑαυτοῦ, τῆς ἐλευθερίας, τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ πρωτίστως τῆς βελτιώσεως, καθιστάμενος κατὰ τοῦτο ὑπέρτερος τῶν ἄλλων ὄντων. Πρὸς τοῦτο δὲ εἶνε ὄν νοοῦν, αἰσθανόμενον καὶ βουλόμενον· ἐκδηλοῖ τὴν ἑαυτοῦ ὑπόστασιν διὰ τῶν τριῶν τούτων ἰδιοτήτων, ὧν ἡ ἐν ἀρμονίᾳ σύμπραξις ἀποτελεῖ σὺν τῷ χρόνῳ τὴν τελειότητα τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ λόγος εἶνε ἡ ὑψίστη βαθμὶς ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου· δι' αὐτοῦ προσκτᾶται οὗτος τὴν γνῶσιν τῶν νόμων τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου· ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ δημιουργεῖται τὸ πρῶτον ἡ γλῶσσα, τὸ σπουδαιότατον ὄργανον τῆς κοινωνικότητος καὶ τῆς ἠθικῆς δημιουργίας. Καθ' ὅσον καθίσταται ὑπέρτερον τὸ κράτος τοῦ λόγου, κατὰ τοσοῦτον καταβάλλονται τὰ φυσικὰ ἔνστικτα, καθίσταται δ' ὁ ἄν-

θρωπος πνευματικώτερος. Ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ιδέας πρὸς τὴν ὕλην, τοῦ πνεύματος πρὸς τὰς φυσικὰς δυνάμεις, συντελεῖται ὁ θρίαμβος τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἀρετῆς, τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ δικαίου.

Διὰ τοῦ λόγου ἀναπτύσσεται ὁ σημεῖραι ἡ δύναμις τῆς γλώσσης· δι' ἧς ἐκφράζονται τὰ ὕψιστα τῶν νοημάτων καὶ παρέχεται ὀντότης εἰς τοὺς ἠθικοὺς νόμους τῶν κοινωνιῶν. Ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν τοῦ λόγου ἀποκαλύπτεται ἡ ἀλήθεια· ὁ ἄνθρωπος συννοεῖ τὴν ἑαυτοῦ ἐλευθερίαν, τὴν αὐτονομίαν, τὴν μετὰ τῶν ὁμοίων ἰσότητα, τὰ καθήκοντα καὶ δικαιώματα, ἐπὶ τοῦ ἀρμονικοῦ ἰσοζυγίου τῶν ὁποίων ἐρείδεται τὸ κοινωνικὸν καθεστῶς. Ἐν τοιαύτῃ ιδιότητι ἐμφανίζεται ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς σκηνῆς, φέρων ἐν ἑαυτῷ τὴν ροπὴν πρὸς τελείωσιν, τὰ ἐφόδια τῆς πρὸς τοῦτο ἐργασίας, πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς, νοῦ καὶ καρδίας, ἐν συνειδήσει ἀκαταναγκάστῳ τῶν ἑαυτοῦ καθηκόντων καὶ δικαίων, κατασπῶν ἐν τῷ ἀγῶνι τὰ δεσμὰ τῆς ὕλης καὶ τῶν δυναστικῶν ἐπιδράσεων τοῦ ἔξω κόσμου, καθιστάμενος ἐλεύθερος καὶ ἀνεξάρτητος, ἀναλαμβάνων τὴν εὐρυτέραν ὀργάνωσιν τοῦ κοινωνικοῦ μεγαλοκόσμου, αὐτὸς οὗτος ὢν μικρόκοσμος, καὶ τὴν δημιουργίαν ἐν ἑαυτῷ κεντρικῆς δυνάμεως, ἀφειτηρίας πρὸς ὑπερτάτην ἀποστολήν.

Οὕτως ἀρχεται ἡ ἠθικὴ ἐπὶ τοῦ πλανήτου τούτου ἐξέλιξις τοῦ ἀνθρώπου, οὐχὶ αὐτομάτως, ἀλλ' ἀπὸ λογικῆς συνειδήσεως. Αὕτη εἶνε ὁ ὑπέρτατος νόμος τοῦ βίου, ὁ παράγων τῆς μεγάλης ἐργασίας, ἣτις ἐκδηλοῦται ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ σταδιοδρομίᾳ.